

ERZİNCAN MÜTAREKESİ'NİN TÜRK TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Arş. Gör. Dr. Nurcan YAVUZ*

Bilindiği gibi, 1. Dünya Harbi'nin çıkmasının hemen ardından Osmanlı Devleti de, savaşan devler arasında kendine en uygun gördüğü yerini almıştı. İtilâf Devletleri ile arasında, tarihi çok eskilere dayanan düşmanlığı olduğundan Almanya'nın yanında yer almayı daya uygun bulmuştu. Böylece İttifak Devletlerinin yanında yer alması, onu ezeli düşmanı olan Rusya ile karşı karşıya getirmiştir.

1914 Kasım'ında Rusya ile başlayan harp durumu, Rusya'da ihtilalin çıkmasına kadar devam etmiştir. İhtilâlin çıkmasıyla birlikte Rusya'da şartlar kötüleşmiş ve Rus ordusunun Kafkas cephesinde muharebe etmesine imkân kalmamıştı. Dolayısıyla ihtilâlin en büyük etkisi Kafkas cephesinde olmuştu. Bu arada Türk Ordusu, 1917 Şubat'ında çok kritik bir durumda bulunuyordu. İhtilâlin başlamasına kadar büyük bir askerî harekât yapılmamıştı. Yılın ilk aylarındaki bütün hareketler cephe ilerisindeki önemsiz bir tepenin el değiştirmesinden ibaret kalmıştı.

Çünkü gerek III. Ordu'nun gerekse II. ordu'nun durumu, büyük bir saldırıya elverişli değildi. Her iki ordunun da insan mevcudu az, yiyecekleri nıksan, elbise, teçhizat ve cephaneleri yetersizdi. Ulaştırma vasıtaları ise ancak zaruri ihtiyaçları karşılayabilecek derecedeydi⁽¹⁾.

Durum böyle iken Rusya'da ihtilâlin çıkması Türkiye'nin Rusya karşısında yeni bir mağlûbiyete uğramasını önlemişti. Bunun için ihtilâl Türk halkı arasında sonsuz sevinç yaratmıştı. Artık savaşın sona ereceği yankıları devam ederken III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa fırsattan istifade ile Rusya'ya mütâreke teklifinde bulunmuş ve teklifine olumlu cevap alamamışsa da, Rus halkının sulh taraftarı olduğunu öğrenmesi onun için büyük bir fırsat olmuştu. Yukarıdan aşağıya doğru yapılan baskıyı orta-

* Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Araştırma Görevlisi.

(1) Liman Von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, Çeviren: M. Şevki Yazman, İstanbul, 1968, s. 183.

dan kaldırmak amacıyla cephenin çeşitli yerlerinde bulunan Rusları, mütârekeye dahil olan asker terhisine de başlandığından bahisle, cephe-
deki Rus askerini düzenden, intizamdan çıkararak, cephe kumandanlarını bu
şekilde mütârekeye mecbur etmeye karar vermişti⁽²⁾.

Bu amacını gerçekleştirmek için, cephe-
deki düşmanların harp ha-
reketlerine ve dahildeki durumlarına dair çeşitli kaynaklardan alınan bil-
gilerin ordu tarafından toplanarak İstihbârat mecmuası şeklinde yayınlan-
masını düşünmüştü. Mecmuanın sadece üst makamlardaki kumandanlara
gönderilmesi esas alınmış ve kumandanlara ancak Ruslara ait olan kı-
sımlarından faydalı olanları eğer lüzum görülürse açıklayabilmelerine
müsaade tanınmıştı. Diğer bilgilerin ise saklı tutulmasına karar verilmiş-
ti⁽³⁾.

Vehip Paşa, bütün bu plânlarını uygulamaya başlamadan kısa
zaman önce Rus ihtilâlinin daha da yaygınlaşmasıyla Rusya'nın müttefik-
lerine ve İttifak Devletlerine mütâreke teklifinde bulunmuştu. Yeni
Hariciye Nazırı Troçenko gazete-ye verdiği beyanatında, genel bir sulhe
taraf tar olduklarını⁽⁴⁾ açıklaması Osmanlı Devleti'nin daha da rahatlatmış-
tı. Rusya'nın sulhe taraf tar olmak ve sulh yapmak istemesi Türk Başku-
mandanlığı tarafından kaçırılmaması gereken büyük bir fırsat olarak ge-
çerlendirilmiş ve bu istekten vakit geçirilmeden faydalanılmasına karar
verilmişti. Özellikle sulh esaslarının kararlaştırılmasına kadar bu arzula-
rın, şimdilik cephe-
de bir mütâreke ile fiilen tespitine karar verilmiş ve
muhteviyatı da şu şekilde tespit edilmişti; her iki taraf mütâreke müdde-
tince birliklerini takviye etmeyecek ve diğerine karşı bir taarruz hazırlığı,
düşmanca harekette bulunmayacak ve birliklerin değiştirilmesi, iskânı hu-
suslarında serbest kalacaklardı⁽⁵⁾.

Alınan bu kararlar gereğince, hareket edilmesi gerekiyordu. Bunun
için yapılacak ilk iş, Ruslara bizim de sulhe taraf tar olduğumuzu ve fakat
her iki tarafın arzusunun fiili bir şekil alması için ilk önce boş yere kan-
dökülmeye mahal vermeksizin taraflar arasında mütâreke yapılması husu-
sunda şimdiden Rus asker, subay ve kumandanlarının meylettirilmesi ola-
caktı. İkinci olarak ta; eğer Ruslar böyle bir mütârekeye taraf tar oldukla-
rını bildirirlerse, güya ordu kumandanlığından dolayısıyla İstanbul'dan
sunulmuş ve cevap alınmış gibi mütârekenin bir sureti cephe-
de en büyük Rus kumandanına gönderilecekti⁽⁶⁾.

Bütün bu planlar yapılırken 21 Kasım 1917'de, Rusya'nın mütâreke
teklifinde bulunması, üç seneden beri Kafkas cephesinde devam eden har-

(2) ATASE, Klasör, 2921, Dosya, 159-910, Fihrist. 1-53.

(3) ATASE, kls. 3039, D. 898-54, F. 8.

(4) İkdâm, 25 Mayıs 1917, Numro: 7288.

(5) ATASE, kls. 4322, D. 580-191, F. 2-7.

(6) ATASE, Kls. 4322, D. 580-191, F. 2-7.

bin lehimize sonuçlandığının bir müjdecisi olmuştu. Diğer yandan cephe-
de de zaten Rusların durumu pek iyi değildi. Geri çekilme olayları artma-
ya başlamış ve ağırlık eşyalarını geri çekmeye başlamışlardı bile⁽⁷⁾. Aralık
ayına gelindiğinde I. ve IV. Kolordular da cepheyi terketmişler⁽⁸⁾. II. ve
V. kolordular ise kısmen Aralık ayının sonuna kadar kalmışlardı. Asker-
lerih bazen demiryollarına zorla binip cepheyi terkettikleri bile söyleni-
yordu. Aralık 1917'de kırk bin insan ve büyük miktarda malzeme ve yüz-
bin hayvan cepheye gelişigüzel muhafazasız bırakılmıştı⁽⁹⁾. Hatta Rus
subayları da askerleri ile birlikte geri çekilmiş Kars ve Tiflis'e gelerek
emir istemişlerdi⁽¹⁰⁾.

Cephede bu olumsuz olaylar, Rusları bir an önce mütârekeye sevk
etmekten başka bir işe yaramamıştı. Sulh teklifleri taraflar tarafından
kabul edilmiş ve Brest-Litovsk'da 5 Aralık'ta savaş durumuna son veri-
len mütâreke imzalanmıştı. Bu mütâreke gereğince; Osmanlı Devleti ile
Rusya arasındaki harp haline fiilen son verilmesi için, Kafkas cephesinde-
ki mütâreke hükümlerini tayin ve tespit etmek üzere ayrı bir uzlaşma ya-
pılması gerekiyordu.

Aslında bu durum bütün Rusya ve yeni kurulan Zakafkasya Komiserliği tarafından da, endişe ile karşılanmış ve meseleye çözüm bulunması için çareler aranmıştı. Zakafkasya Komiserliği, halkına konuyla ilgili olarak yaptığı açıklamada meselenin kaynağına inerek halkı bu konuda aydınlatmağa çalışmıştı⁽¹¹⁾. Hatta barışın yapılması ile birlikte bozulmuş durumun düzeltileceğini, ordu ve halka yiyeceğin temin edileceğini, halkın açlıktan kurtarılacağını, nakliye ve ulaşımın iyileştirileceğini, askerlerin terhislerinin düzene gireceğini, içtimai düzenin kurulacağını, bölgede üretimin kontrol edileceğini, çalışanların ve işçi sınıfının çıkarlarının her zaman gözleneceğini, yönetimin organlarının daha iyi çalışacağını, bütün toprak münasebetlerinin düzenleneceğini, bütün zümre imtiyazlarının feshedileceğini ve bu zümreler için kurulmuş bütün tesisatların lağvedileceğini, bütün komşu milletlerle iyi münasebetlerin kurulacağını, Komiserliğin Zakafkasya'da milli meseleleri adaletle çözmek için, atılımlar yapacağını ve bunun gibi pek çok faaliyetlerin tez zamanda gerçekleştiril-

(7) İkdam, 22 Haziran 1917, Numro: 7316.

(8) Fahri Belen, I. Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri, C. IV, Ankara, 1966, s. 206.

(9) Dukakinzâde Feridun, Büyük Harpte Türk Cepheleeri, I. Kafkas Cephesi, Ankara, 1961, s. 293.

(10) Larcher, Büyük Harpte Türk Harbi, C. II, İstanbul, 1928, s. 378; Belen, I. Cihan Harbinde Türk Harbi..., C. IV, s. 205.

(11) Geçekçori halka yaptığı açıklamada; Zakafkasya halkının yüzyıldan fazla bir zamandan beri Rusya ile göğüs göğüse ve ilk defa olarak kendi kendilerine bırakıldıklarını, bu fırsatı kullanarak mevcut olan felâketi ortadan kaldırmak için kendi kuvvetlerini ve gücünü kullanmanın zamanı geldiğini ve Zakafkasya halklarının geleceğinin buna bağlı olduğunu söylemişti. (Dokümentu i materialu po Vneşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Tiflis, 1919, Belge No: 7, s. 8.)

mesinin yalnızca hükümetin bütün adımlarının ordu ve halk tarafından desteklenmesine bağlı olduğunu söylemişti⁽¹²⁾.

Kısaca Gegeçkori bu konuşması ile, halkını umûmî barışa hazırlamakta ve barıştan doğacak olan olumlu sonuçları açıklayarak sulh çalışmaları için ordu ve halktan destek istemekteydi. Zaten Brest-litovsk'daki geçici mütâreke ile savaşa son verilmişti fakat barış görüşmeleri devam ediyordu, amaç bu görüşmeleri olumlu bir barışla sonuçlandırmak olacaktır.

Özellikle Brest-Litovsk'da imzalanan mütâreke, resmen bütün Rus cepheleri için geçerli olacaktır. Bunu da daha sonra yapılacak olan özel mukavelelerle sağlayacaktır⁽¹³⁾. İşte Brest-Litovsk'daki bu özel mukaveleler gereği olarak Vehip Paşa, 24 Kasım 1917'de, General Perjevaleski'ye Kafkas cephesine ait olarak bir mütâreke teklifinde bulunmuştu⁽¹⁴⁾. Fakat bu teklif tarihinde belgelerle bir ikiliğe düşülmektedir. Gürcü ve Türk belgeleri ve diğer yabancı yazarlar Vehip Paşa'nın mütâreke teklif tarihini farklı olarak kaydetmişlerdir⁽¹⁵⁾.

Vehip Paşa'nın bu teklifi, General Parjevaleski'yi rahatlatmış ve teklifi kabul etmekte zaman kaybetmeyerek, geçici ateşkes önermişti⁽¹⁶⁾. Daha sonra 4 Aralık 1917'de General Lebedinski'nin askerî durum hakkında verdiği raporunu da değerlendirdikten sonra mütâreke görüşmelerini onaylamış ve halka bu konuda uygun bir açıklama yapmıştı⁽¹⁷⁾.

Perjevaleski, Vehip Paşa ile resmi bir mütâreke esnasında tespit edilecek askerî hatların kabulü için görüşürken, Zakafkasya Komiserliği mütârekenin, kurucu meclisin bütün Rusya adına karar vereceği, âdil ve demokratik bir barışla değiştirilmesi gerektiğini ileri sürmüştü⁽¹⁸⁾.

(12) Dokument i materialı po Vneşney..., Belge No: 7, s. 9-10.

(13) Alman Generali Ludendorf hatıratında meseleyi şöyle değerlendirmiştir; Sovyet Hükümetinin nüfuz ve iktidarının zayıf olması nedeniyle uzaklara erişemediği ve bu nedenle Romanya ve Kafkas cephelerinde aynı esaslar dahilinde özel mukavele yapmak gereği duyduğunu söylemiştir. (Ludendorf'un Hatıra-i Harbisi, C. II, İstanbul, 1336, s. 258.) Bu özel mukaveleler ile birlikte üç senelik büyük bir mücadeleden sonra silahlar bütün cephelerde susmuştu.

(14) ATASE, Kıs. 340, D. 406-1366, F. 1-4; Serge Afannasyan, L'Armenie L'Azerbaïdjan Et La Georgie de l'Independance, a'Instruation du Pavvoir Sovietique (1917-1923), Paris, 1981, s. 34.

(15) Gürcü belgelerinde mütâreke teklif tarihi 17 Kasım 1917 olarak kaydedilmektedir. (Dokument i Materialı po Vneşney..., Belge No: 44, s. 67) Hovannisian ise bu tarihi 30 Kasım 1917 olarak vermiştir. (R. Hovannisian, Armenia on The Road To independence 1918, Los Angeles, 1967, s. 109).

(16) Alexandre Manvelichvili, Histoire de Georgie, Paris, 1951, s. 420; Hovannisian Armenia on The Road..., s. 109.

(17) Hovannisian, Armenia on The Road..., s. 109.

(18) Hovannisian, Armenia on The Road..., s. 109.

Böylece Vehip Paşa'nın teklifi, Zakafkasya Komiserliği tarafından olumlu karşılanmış ve Gegeçkori 4 Aralık'ta meseleyi görüşmek üzere komiserliği olağanüstü bir toplantıya çağırmişti. Toplantıda Vehip Paşa'nın teklifinden bahsedildikten sonra⁽¹⁹⁾ bu hususta dört karar alınmıştı.

Alınan kararlar şöyledir;

1- Kafkas cephesinde harbe son vermek için, Vehip Paşa'nın mütâreke teklifinin kabul edilmesi.

2- Cephede ikinci Başkumandan General Perjevaleski'ye, Vehip Paşa'ya uygun cevap göndermesi ve bu konuda İngilizlerin Mezapotamya ordusu kumandanına da ayrıca açıklama yapılması.

3- Orduya ve halka beyânatta bulunularak; olayların gerçek yüzünün anlatılması ve halkın sakin olmaya çağırılması.

4- Müttefik ve dost, tarafsız devletlerin konsoloslarına bu hususta bilgi verilmesi⁽²⁰⁾.

4 Aralık'ta alınan bu kararların hemen ardından, 5 Aralık'ta başkan Gegeçkori, Zakafkasya halkına hitaben yaptığı konuşmasında; Zakafkasya Komiserliğinin, Sovyet ülke merkezi ve Kafkasya cephesi başkumandanı ile anlaşarak Osmanlı Devleti'nin mütâreke teklifini kabul etmeyi ve mütâreke şartları hazırlanana kadar harp hareketlerinin durdurulması hususunda görüşmelere başlamaya karar verdiğini ve Zakafkasya Komiserliğinin bu ağır ve zor meselenin çözülmesini kendi üzerine aldığını, vatanın ve milletin geleceğinin bu hususta alınacak kararlara bağlı olacağını bildirmişti⁽²¹⁾.

Gegeçkori'nin bu açıklamasından, Zakafkasya Komiserliğinin bu mütârekeyi dört gözle beklediği ve canı gönülden istediği sonucunu çıkarmak mümkün olmuştu. Konuşmasıyla Gegeçkori, halkını barış yapmaya ve barışa karşı çıkmamaya davet ediyordu.

Zakafkasya, mütâreke teklifini kabul etmeyi düşünüyordu. fakat teklifi kabul etmekte gecikmişti. Vehip Paşa teklifine olumlu cevap gelme-

(19) Dokümentü i Materiali po Vneşney..., Belge No: 9, s. 12-13.

(20) Dokümentü i Materiali po Vneşney..., Belge No: 8, s. 11-12.

(21) Gegeçkori'nin nutku şöyle devam etmişti; "Asker ve Subay Arkadaşlar! Son defa gayret gösterin. Kendi mevkilerinizi sebatla, metanetle savunun. Cephede meydana gelebilecek en ufak bir değişiklik mütâreke hususundaki çalışmalarını imkânsız kılabılır. Zakafkasya vatandaşları, biz size, böyle bir dilekle müracaat ediyoruz ki, bütün kuvvetlerimizi toplayarak savaş zamanında olduğu gibi barış zamanında da cephemiz kuvvetli tutulsun. Herkes barış içinde yeni hayatı kurmak için çalışmalıdır." (Dokümentü i Materiali po Vneşney..., Belge No: 12, s. 15-16).

yince oldukça endişelenmiş ve mütârekeden de ümidini kesmişti. Bu durumu Enver Paşa'ya 5 Aralık 1917 tarihli bir mektubuyla bildirerek; cephedeki Rus askerinin böyle bir mütâkeyi samimi bir şekilde istediğini söylemiş ve Rusları mütârekeye zorlamak için düşündüğü tedbiri şu şekilde açıklamıştı; "Cephenin çeşitli yerlerinde bugün Rusları mütâreke meselesinden haberdar edecek, mütârekeye dahil olan asker mütâreke görüşmelerine başladığından bahs edecektir. Velhasıl cephemizdeki Rus askerini Şiraze-i intizamdan çıkaracak esbaba tevessül yoluyla bu cephe kumandanlarına da mütârekeye mecbur kalmak esasını takip ediyorum"⁽²²⁾.

Böylece Vehip Paşa cephedeki Rus askerini sulhe zorlamak yoluyla mütârekenin imzalanmasını sağlamayı plânlıyordu. Fakat onun bu plânlarının gerçekleştirilmesine gerek kalmadan 7 Aralık'ta General Perjevalski ve General Lebedinski tarafından teklifine cevabî telgraf gelmişti⁽²³⁾. General Perivaliski cevabında; böyle bir mütârekenin ancak Almanya'daki murahhas heyet tarafından uygun görüldüğü takdirde, yapılacağını ve burada kararlaştırılacak şartlar dairesinde bunun mümkün olacağını söylemişti. Kısaca General Perjevalski Alman cephesindeki mütâreke şartları kesinleşmeden böyle bir mütârekeye girişmek niyetinde değildi. Şayet mütâreke imzalanırsa Kafkas cephesinde de müzakereye girişeceğini söylemesi Vehip Paşa'yı biran için rahatlatmıştı. Aynı gün alınan bu karar ve Rusların teklifleri Başkumandanlık vekâletinden Kafkas ordular grup kumandanlığına bildirilmişti.'

Brest-litovsk'da imzalanan "tâlik-i muhâsemat"tan sonra mesele Kafkas cephesinde de ayrı mütâreke yapılmak şuretiyle halledilecekti. Bu durumdan faydalanan Vehip Paşa işi sürüncemede bırakmayarak hemen harekete geçmiş ve barışı bir an önce halletmek istemiştir. Bu plan doğrultusunda General Perjevalski'ye bir telgraf göndererek tâlik-i muhâsemata dair alınan kararı kolaylaştırmak ve teferrüata ait esasları görüşmek üzere, III. Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Miralay Ömer, Lütfi ile Erkân-ı Harp Binbaşısı Hüsrev Bey'i görevlendirdiğini ve yapılacak olan görüşmelerin hangi tarafta yapılacağını kesin olarak kararlaştırılması ge-

(22) ATASE, Kıs. 151, D. 200-678, F. 108-6.

(23) Telgraf şöyledir; "Rusların istilâsı altında bulunan aksam-ı arazinin netice-i halimde miktarını tayin etmek zarureti karşısında bulunduğumuz zan ve pek ziyade şitab-ı arzu olan tahliye-i arazi keyfiyetinin ancak Almanya'daki heyet-i murahhasa-i müttetikaca temini mümkün olduğu takdirde maksada vusul mümkün olacağını tahmin ediyorum. Almanya şark cephesinde girişilen mütâreke müzakeratı heyet-i umumiyesinde şekil ve tarzı tespit ve takarrür ettirilecek esbab dairesinde teferruatı buraca eylemek muvafık ve nafi olacağına kaniyim. Binaenaleyh mütâreke hudud-u esasiyesine bağlı kalarak ifa edilmek üzere malûlat ita buyurulmasını rica velev muvakkat bile olsun Kafkasya cephesinde akd edilecek bir mütârekenin infikakı dahilinde olsa dahi müfid olacağını arz ve düşman kumandanına cevap yazılacağından keyfiyetin tenviren iradenize istirham eylerim". (ATASE, Kıs. 152, D. 378-681, F. 9).

rektiğini ve bu konuda kararı kendisine bıraktığını söylemişti⁽²⁴⁾. Ruslar ise General Vişinski'yi başkan seçmiş ve görüşmelerde bulunmak üzere Refahiyye'ye göndermişti⁽²⁵⁾. General Vişinevski'ye ise, Zakafkasya Komiserliği 10 Aralık 1917'de Mütâreke şartları hakkında tâlimat vermiş ve bu tâlimat dairesinde, Mütârekenin hazırlanmasını istemişti. Tâlimat şöyledir;

"1- Bütün Kafkasya-İran cephesinde harp hareketlerinin durdurulması.

2- Askerî birliklerin yeniden gruplaştırılması maksadıyla, stratejik hareketine kesinlikle engel olunması. Onların Mezopotamya-Suriye cephesine hareketine yol verilmesi. Bu talebin bozulması harp hareketlerinin yeniden başlamasına sebep olacaktır.

3- Her iki tarafın da askerî birlikleri kendi demarkasyon hattı ile sınırlanmış topraklar dahilinde kalacaklar ve yerli askerî hareketler hukuku muhafaza edilecek.

4- Savaş kanunlarına göre zaptedilmiş topraklarda Rus sivil yönetiminin mütârekeye kadarki hukuklarının ve görevlerinin korunması.

5- Mütâreke imzalayan taraflar, demarkasyon hattı ile belirlenmiş bölgenin hem harbî hem de idarî yönetim bakımından tam sahibidir. Her iki tarafın demarkasyon hatlarının arasında tarafsız sahada hiçbir tarafa mahsus silahlı kişi bulunmamalıdır. Yerli halkın idaresi ise olduğu gibi kalmalıdır.

6- Silahsız yerli halk, yalnız uygun tarafın yerli iktidarının yazılı müsaadesi ile demarkasyon hattını geçebilirler.

7- Tarafsız sahanın sakinleri tarafından yerli halka zarar verecek cinayetler yapıldığında suçlulara her iki tarafın karşılıklı anlaşması üzerine davranılacaktır. Cinayet işleyip de karşı tarafa kaçan suçlular karşı tarafın talebi üzerine derhal geri verilecektir.

8- Demarkasyon hatları, tespit edildiğinde, şimdiki cephenin muhafaza edilmesine gayret gösterilmelidir. Çünkü bizim birlikler ancak bu cepheye karşı geçirebilirler.

9- Kesin sulh anlaşması imzalanıncaya kadar, mütâreke geçerli olmalıdır. Buna göre de sulh yapılmadığı halde hiç bir taraf karşı tarafa bilgi vermeden kendi demarkasyon hattına geçemez.

(24) ATASE, Kls. 2921, D. 511, F. 1-8.

(25) Hovannisian, Armenia on The Road..., s. 109.

10- Karadeniz'deki hareketler hususunda anlaşmaya ek düzenlenektir.

11- Demarkasyon hattının şema ile birlikte belirlenmesi ve bu konuda ek rapor düzenlenerek asıl mütâreke raporuyla birlikte iki nüsha halinde tertiplenip imzalanmalıdır. Nüshanın biri Osmanlı kumandanlığında diğeri sizde kalmalıdır.

12- Görüşmelerin yapılması ve mütârekenin imzalanması esnasında, Kürt çeteleri tarafından tehlike yaratılabilir. Onlar savaştan önce yaşadıkları topraklara gitmek isteyeceklerdir. Bunun için hristiyan halka kötülük yapabilirler.

13- Buna göre de bu hareketlerinin önüne geçmek için, Kürtler hususunda ayrı bir madde düzenlenmeli ve talep edilmelidir ki, Türk kumandanlığı Kürtleri mütâreke şartlarına tabi tutmak için bütün tedbirleri alsın. Tedbirler alınmadığı ve Kürt hareketleri başladığı anda bizim birlikler, onları hiçbir hakimiyet tanımadan haydut sayacak ve uygun şekilde davranacaklardır⁽²⁶⁾.

General Lebedinski
Genelkurmay Albay Şatiloff
Genelkurmay Yüzbaşı Dolgoff

Böylece bir yandan diplomatik yönden mütâreke hazırlıkları yapılırken, diğeri yandan da, Vehip Paşa cephede Rus askerinin mütâreke hakkında nabzını ölçmek için cephenin çeşitli yerlerine, mütâreke maddesinden bahs etmek üzere beyaz bayraklı görüşme memurları göndermişti. Bu memurlar, bazı yerlerde iyi, bazı yerlerde ise ateşle karşılaşmışlardı⁽²⁷⁾. Hatta alınan bir habere göre de; cephedeki Ermenilerin karşı koymalarından dolayı Rus ordusu henüz mütâreke görüşmelerine girişemiyordu⁽²⁸⁾. Bu gibi dedikodular aslında olayı saptırmaktan başka bir işe yaramamıştı. Çünkü mütâreke ergeç imzalanacaktı. Buna göre alınan karar gereğince mütâreke şartları, Erzincan'da iki taraf delegeleri tarafından ele alınarak karara bağlanacaktı. Bu hususta kolordu cephelerine başvuracak olan Rus görüşme memurlarına, durumun bildirilmesi ve herhangi bir çatışmaya meydan verilmemesi emredildi. Her kolordu Rus görüşme subaylarının geleceği buluşma yerlerini seçecekti⁽²⁹⁾.

Daha sonra Vehip Paşa, 8 Aralık'ta mütâreke için bizzat Refahiye'ye giderek Türk delegelerine bütün teferrüatıyla lâzım gelen tâlimatı vermiş

(26) Dokumentü i Materiali po Vneşney..., Belge No: 13, s. 16-17-18.

(27) ATASE, Kıs. 151, D. 200-678, F. 108-9.

(28) ATASE, Kıs. 151, D. 200-678, F. 108-10.

(29) I. Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 2. Ordu Harekâtı (1916-1918), C. II. Ks. 2, Ankara, 1978, s. 303.

ve ön hazırlıklarını tamamlamışsa da⁽³⁰⁾ 12 Aralık'a gelindiğinde halâ daha mütâreke görüşmelerine başlanılmamıştı. Vehip Paşa'nın tayin ettiği delegelerin ne zaman ve nerede Rus delegeleri ile buluşacakları henüz kesinleşmemişti. Mütarekeyi dört gözle bekleyen Kumandan Enver Paşa da durumdan endişelenmeye başlamıştı, Vehip Paşa'ya gönderdiği telgrafında gelişmelerden kendisinin de günü gününe haberdar edilmesini istemişti⁽³¹⁾.

Cephede ise Türk subaylarının görüşme teşebbüsleri olumsuz tepki ile karşılanıyor ve bu duruma cephedeki Ermenilerin mani oldukları söylentileri yayılıyordu. Vehip Paşa artık son gelişen olaylardan endişelenmeye başlamıştı. Hatta durum böyle kaldıkça mütârekeye katılmamızın bir sözden ibaret kalacağını, İngilizlerin Irak ve Sina cephelerinde gösterdikleri şiddetli ateşe karşı koyacak kuvvetlerimizin Kafkas cephesinde bu kışta siperlerinde kalmak zorunda kalacakları hususları onu endişeye düşürüyordu. Bunun için gereken tedbirlerin alınmasını, Kafkas-Rus kumandanlığının gerçekten Lenin hükümetine muhâlif ve Lenin bu muhalefeti def edecek durumda değilse, Kafkas ordularına ve Karadeniz Rus filosuna erzak ve mühimmat yetiştiren kaynakların ve Lenin taraftarıyla işgalinin temin edilmesini istemişti⁽³²⁾.

13 Aralık'ta ise Rus başkumandanlığına başka bir mütâreke mukâvelesi gönderilerek, eski mütâreke teklifi bazı değişikliklere uğratarak yeniden teklif edilmişti⁽³³⁾. Vehip Paşa bütün bu çalışmalarını, Rusları biran önce mütârekeye zorlamak için yapıyordu. Bir yandan cephedeki faaliyetlerini artırmış diğer yandan siyasî yönden girişimler yoluyla Rus makamlarını zorlamaya başlamıştı. Çünkü resmi mütâreke teklifinden bu yana epeyce zaman geçtiği halde henüz kesin bir cevap gelmemişti.

Diğer yandan da, Brest-Litovsk'da mütâreke görüşmeleri devam ediyordu. Enver Paşa, mütâreke imzalandığı takdirde; II. Ordunun tamamının ve III. Ordu'dan bir furkanın geriye çekilmesini fakat bu çekilmenin 15 Aralık'tan önce gerçekleştirilmemesini Vehip Paşa'dan istemişti⁽³⁴⁾. Böylece mütâreke, henüz imzalanmadan önce, imzalandıktan sonra yapılacak hareketler de belli bir plân dahiline sokulmuştu. Geriye mütârekenin imzalanması ile bu plânların uygulanılmaya başlanması kalmıştı.

Rusya'nın, mütârekede kabul ettirmeyi plânladığı projesi ise şöyleydi; Mütâreke mühleti altı aydan ibaret olacaktı. Sulh görüşmelerinin kesilmesi anında, bu tarihten yetmiş iki saatten evvel harbe tekrar başlanılmayacaktı. Mütârekede geçerli olacak harp kuvvetleri ve cephe muntıkları

(30) ATASE, Kls. 152, D. 376-681, F. 2-1.

(31) ATASE, Kls. 340, D. 406-1366, F. 1-1.

(32) ATASE, Kls. 324, D. 371-1308, F. 1-6.

(33) ATASE, Kls. 340, D. 406-1366, F. 1-4, 1-5.

(34) ATASE, Kls. 1523, D. 376-681, F. 3-2; Kls. 340, D. 406-1366, F. 1-6.

ise şöyleydi; Mütâreke imzalandığı anda, muhârib devletlerin harb kuvvetleri buldukları bölgelerdeki bütün kara ve denizlere ait olacaktı. Harb kuvvetleri şöyleydi: Muhârib hükümetler, topraklarında ve bunlar tarafından işgal altında bulunan bütün kara kuvvetleri, harp filoları ve bütün harp vasıtaları, teşkilata ait en ufak bir malzeme hiçbir harp vasıtası mütâreke mühleti esnasında bir cephe mıntikasından diğerine, cepheden geriye ve geriden cepheye naklolunamayacaktı. Askerî hizmetten terhis olanlar, hastalar, düşkünler ve cepheden izin alanların gidiş ve gelişlerine izin verilecekti. Mütâreke anında, hareket halinde bulunan birlikler ve harp vasıtaları, silahlar, önemli malzemeler, iskâna müsait ilk noktaya kadar götürülerek orada bırakılacaklardı.

Her iki tarafın o andaki savaşı güçlerinin ortasından geçen hat, asıl madde olmak üzere hattı fasıl olarak kabul edilecekti. Hatt-ı fasılın teferüâtına ait kısımları ve ne şekilde oluşturulacağı özel askerî komisyonlar tarafından tespit edilecekti. Deniz kuvvetleri ve ticarî gemileri bu hatt-ı fasıl geçemeyecekti. Muhârib devletler tarafından tahliye edilecek olan deniz kısımlarına, dahil olamayacaklardır. Mütâreke imzalandıktan sonra cephenin diğer mıntıklarında yapılacak olan özel muahedeler geçerli olmayacaktı⁽³⁵⁾.

Bütün bu hazırlık safhasından sonra, General Perjevaleski, Vehip Paşa'nın mütâreke teklifine uzun bir bekleme süresinden sonra, ancak 14 Aralık 1917'de cevap yazmıştı⁽³⁶⁾. Cevabında; Kafkas -İran cephesine ait imzalanacak mütâreke hakkındaki hususların Rus başkumandanı ile Türk başkumandanı arasında görüşülmesinin iyi olacağını söyleyerek teklifini kabul etmeye hazır olduğunu bildirmiş ve açıklamasına şöyle devam etmişti: "Bu maksadın husulü için müsâlâha imzalanıncaya kadar birbirine karşı cereyan eden ordularımızın bütün Kafkas cephesindeki harekât-ı harbiyenin tevki ve tahşidat-ı sevkülceyşiyeye de bulunmak üzere, bugün işgal etmekte oldukları mevzilerde kalmalarını teklif ediyorum. Bu şarta muvaffakatınız takdirinde cevab-ı tasdikinizi aldığım anda Osmanlı ve Rus orduları mümessillerinden bir komisyon oluşturulmasına ve bu komisyona her iki taraf için kabil-i kabul olan şerait-i mütârekenin teferüâtını ihzar etmelerini teklif ederim"⁽³⁷⁾.

Perjevaleski bu cevabî mektubu ile mütâreke yapmaya karar verdiği ni bildirmişse de, Mezopotamya'daki İngiliz ordusu, onların kalmarında bu hususta problem yaratıyordu. İngilizlerin böyle bir mütârekeye karşı çıkmaları veya Kafkasya cephesinde Türk birliklerinin güçlenmesi durumunda olumsuz tepki göstermelerinden ve barışı engellemelerinden kor-

(35) ATASE, Kıs. 529, D. 357-2067, F. 3-2, 3-3.

(36) Manvelichvili, Histoire de Georgie..., s. 419; Firuz Kazemzadeh, The Struggle for Transcaucasia, England, 1951, s. 82.

(37) Manvelichvili, Histoire de Georgie..., s. 419.

kuyorlardı. Bunun için General Perjevaleski, İngiliz Başkumandanlığı'na bu husustaki korkularını sonuçsuz bırakacak bir açıklama yapmayı uygun bulmuştu⁽³⁸⁾.

Yaptığı açıklamada⁽³⁹⁾, mütâreke yapmaya karar verdiğini ve mütâreke şartları hazırlanıncaya kadar İngiliz ordusunun menfaatlerini kollayacağına ve Türk birliklerinin Kafkasya cephesinde güçlenmesine meydan vermeyeceğine dair, İngiliz başkumandanına söz vermişti. Onun bu sözleri kafalarda pek çok soru işaretini de birlikte getirmişti. Acaba General Perjevaleski, Türk birliklerinin cephede güçlenmesine meydan verilmeyeceğine dair söz verirken ne gibi plânlar düşünüyordu.

Ermeniler bölgede faaliyete geçirecek, Türk birliklerinin güçlenmesi ni bu şekilde mi engelleyecekti? Bu sorunun cevabını mütâreke sonrası Kafkas cephesinde gelişen olaylarda aramak, tabii ki daha doğru olacaktır.

Bütün bu tedirginlikler ve uzun süren bekleyişten sonra, nihayet 15 Aralık'ta, Erzincan-Refahiye yolu üzerinde her iki taraf hatları arasında Rus ve Türk delegelerinin buluşup Erzincan'da görüşme yapacakları karara bağlanmıştı⁽⁴⁰⁾. Mütâreke görüşmelerine Türk delegesi olarak, III. Ordu Kurmay Albay Ömer Lütfi Bey'in başkanlığı altında, I. Harekât Şubesi Müdürü Binbaşı Hüsrev Bey ve III. Ordu tercümanı Yüzbaşı Yakup Bey katılmışlardı⁽⁴¹⁾. Rus heyeti ise asker ve sivil temsilcilerden karışık bir grup olup, Rus ihtilâlinin karakterini taşımaktaydı. Heyetin Başkanlığına, Rus Kafkas ordusu Kurmay Başkanı General Vişinski getirilmiş beraberinde; 156. Rus Alay Kumandanı Albay Petzenger, Rus Köylü Cemiyeti üyesinden Ermeni Arşak Cemalyan, Rus Ordusu Kumandanı Yaver Yüzbaşı Vedrinski, Rus asker Cemiyeti üyelerinden iki asker, Rus Amele Cemiyeti üyesinden Gürcü Victor Tedzaya, ordu karargâhında foto memuru Albay Esadze görevlendirilmişlerdi⁽⁴²⁾.

(38) ATASE, Kls. 2928, D. 511, F. 1-7; Kls. 152, D. 376, F. 2; Kls. 2921, D. 159-510, F. 1-1. Aynı mektup Gürcü belgesinde 5 Aralık 1917 tarihli olarak geçiyor. (Dokümanı i Materiali po Vneşney..., Belge No: 10, s. 13).

(39) Perjevaleski'nin mektubu şöyledir; "Kafkasya cephesinde Türk ordusu başkumandanı Vehip Paşa'dan mütâreke teklifini içeren bir mektup aldım. Rusya'daki genel siyasi durumu gözönüne alarak bizim Avusturya-Macaristan cephesinde başlanmış sulh görüşmelerine bağlı olarak ben Zakafkasya Komiserliği ile anlaşarak Türk komutanlığının teklifinin tam vaktinde olduğuna karar verdim. Ve ona İngiliz ordusuna zarar verebilecek kuvvetlerinin hiçbir stratejik duruma meydan bırakmamak şartı ile bütün Kafkasya cephesinde harbi hareketlerin durdurulmasını ve şimdiki mevkiilerde kalarak mütâreke şartlarının hazırlanmasını teklif ettim. Ben Mütâreke şartları hazırlanıncaya kadar sizin şanlı ordunuzun menfaatlerini kollamaya Türk birliklerinin Kafkasya cephesinde güçlenmesine meydan vermeyeceğine söz veriyorum. (Dokümanı i Materiali Vneşney, Belge No: 11, s. 14).

(40) ATASE, Kls. 152, D. 376, F. 2.

(41) I. Dünya Harbinde Türk Harbi..., C. II, Ks. 2, s. 303.

(42) Kazemzadeh, The Struggle for Transcaucasia, s. 82, Şevket Süreyya Aydemir., Make-donya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1914-1922), C. III, İstanbul, 1978, s. 352.

Bütün kargaşalıklara ve engellere rağmen, tayin edilen bu delegeler 15 Aralık 1917'de Erzincan şehrinde karşılaşarak görüşmelere başlamışlar ve bu görüşmeler üç gün devam etmişti⁽⁴³⁾. Vehip Paşa, Türk heyeti hakkında General Perjevalenski'ye yaptığı açıklamada; delegelerin, Van gölünün güneyindeki Karadeniz sahiline kadar olan bütün harp hattında fikir beyanına yetkili olduklarını bildirmişti⁽⁴⁴⁾. Enver Paşa ise, delegelere özel tâlimat göndererek; General Perjevalenski'yi ancak Rus Kafkas Orduları kumandanı olarak tanımalarını ve bundan başka Müstakil Kafkas Hükümeti veya diğer bir ad ile kendisiyle görüşmelere girişmemelerini istemişti. Çünkü sulh görüşmeleri ayrıca bir Müstakil Kafkas Hükümetiyle yapılacak olursa, işgal altındaki toprakların boşaltılmasında zorlukla karşılaşılabilirdi⁽⁴⁵⁾. Enver Paşa bütün bu ihtimalleri gözönüne alarak delegeleri önceden uyarmanın daha doğru olacağını düşünmüştür.

16 Aralık'ta yapılan görüşmelerde, Rus delegeleri, Vehip Paşa'nın önceden tespit ettiği gibi, Müstakil Kafkasya Hükümeti adına hareket ettiklerini bildirmişler⁽⁴⁶⁾ ve Avrupa cephesinde kararlaştırılan kararları esas olarak alamayacaklarını, ancak Rus Cumhuriyeti'nin merkezî devletler ile yapacağı genel mütâreke, Müessisler Meclisi tarafından tasdik edildiği zaman bu hükümetlerin de Kafkas cephesi için dahi mecburen icra edileceğini söylemişlerdi⁽⁴⁷⁾.

Rus delegelerinin teklifi, Enver Paşa'nın hoşuna gitmemişti. Onların bu fikirlerini Brest-Litovsk'da sulh görüşmelerine katılan Zeki Paşa'ya bildirerek durumu müttefik ve Rus delegelerine bildirmesini ve onların bu konuda ne düşündüklerini öğrenmesini istemişti⁽⁴⁸⁾. Aynı mesele ayrıyeten alman delegesi Hindenburg'a da bildirilmişti⁽⁴⁹⁾.

Enver paşa, her ne kadar meseleye çözüm getirmeleri için Alman ve Rus delegelerine ve diğer müttefik delegelere başvuruda bulunmuşsa da bu konuda en doğru kararı yine kendisi verebilirdi. Dışarıdan yapılacak müdahale veya herhangi bir teklif onun vereceği kararı etkileyemeycekti. Hatta bu hususta Vehip Paşa'ya verdiği tâlimatında, Rusların teklifine aynen şu cevabın verilmesini istemişti. "Osmanlı Ordusu Başkumandanlığından bana verilen tâlimatta, Brest-Litovsk'da imzalanan mütâreke şartlarının Kafkasya'da bulunan Osmanlı ve Rus orduları arasında da kabul edileceği bildirilmiştir. Binaenaleyh aldığım emir gereğince mezkûr mütâreke şartlarını asker olmak itibariyle ben Rus orduları Başkumandan-

(43) Hovannisian, *Armenia on The Road...*, s. 109.

(44) ATASE, Kls. 2921, D. 159-510, F. 1.

(45) ATASE, Kls. 340, D. 406-1366 F. 1-8.

(46) ATASE, Kls. 340, D. 406-1366, F. 1-15, Kls. 152, D. 376-681, F. 9-1.

(47) ATASE, Kls. 2921, D. 159-510, F. 1-8.

(48) ATASE, Kls. 529, D. 357-2067, F. 15.

(49) ATASE, Kls. 529, D. 357-2067, F. 18.

lığının Kafkas hükümeti veya diğer bir hükümet adına veya müstakilen hareket etmesiyle alâkadar bulunmadığımı beyan ederim⁽⁵⁰⁾.

Kısaca Rus delegelerinin teklifi kabul edilmemişti. Müstakil bir hükümet tanımadıklarını ve ancak o zamana kadar bilinen ve tanınan Rus hükümetine mensup Rus orduları komutanlarıyla görüşmelere girişebileceklerini söylemişlerdi⁽⁵¹⁾.

Vehip Paşa vasıtasıyla yapılan bu sert tepki, Rus delegelerince ciddi bir şekilde dikkate alınmış ve delegeler bu tekliflerinde daha fazla ısrar etmemişlerdi. 18 Aralık 1917'de imzalanan mütâreke metninde bu yolda kayıtlı ilâvesine dahi gerek duymamışlardı⁽⁵²⁾.

Mütâreke görüşmelerine bu şekilde başlanıldığı için, önceden beri cephede yapılan özel görüşmelere de son verilmesi gerekiyordu.. Bunun için cephede herhangi bir görüşme talebinde bulunan Rus askerine; mütâreke şartlarının özel olarak görevlendirilmiş delegeler tarafından Erzincan'da görüşüldüğü ve burada alınan sonuca göre davranılacağı hakkında cevap verilmesi istenilmişti. Bunun dışında hangi husus için olursa olsun Kolordu cephesinde görüşme yeri yalnız Bitlis cephesi tayin edildiğinden başka yerlerde kesinlikle görüşme yapılmaması ve yapılan taleplerin reddedilmesi istenilmişti⁽⁵³⁾.

Böylece, mütâreke durumunun kesinleşmesi ile cephede uzun zamandan beri devam eden sulh görüşmeleri de sona ermiş oluyordu. Kaynaşmaların olduğu muhakkaktı. Savaş fiilen bitmiş, barış devri başlamıştı. Enver Paşa görüşmelerden faydalanarak cephedeki Rus birliklerinin askerî konumlarının harb teşkilât düzenlerinin ve teçhizatlarının öğrenilmesine de çalışmıştı⁽⁵⁴⁾.

Bu arada 18 Aralık 1917'de tâlik-i muhâsemet hakkında, 8 Aralık 1917 tarihli emre ek olarak Alman şark cephesinde düşman delegeler tarafından mütâreke imzalanmış ve tâlik-i muhâsemet 17 Aralık 1917 tarihinde bittiği için, bu tarihten itibaren mütâreke hükümleri geçerli olmuştu. Kara, deniz ve hava olmak üzere bütün Rus cephelerine ait bu mütârekenin Erzincan'daki Rus delegeleri tarafından kabulü hakkında kesin bir cevap alınmadığından cevap alınmaya kadar Kafkas cephesinde de talik-i muhâsemet devam edecekti⁽⁵⁵⁾.

Aynı gün Vehip Paşa, Ömer Lütfi Bey'e özel tâlimatında, İran cephesine ait durumun ayrı bir madde halinde ele alınmasını da teklif etmiş-

(50) ATASE, Kls. 340, D. 406-1366, F. 1-10.

(51) ATASE, Kls. 152, D. 376-681, F. 9-1.

(52) ATASE, Kls. 524, D. 706-2044, F. 13-2.

(53) ATASE, Kls. 3955, D. 49, F. 4-4.

(54) ATASE, Kls. 340, D. 406-1366, F. 1-11.

(55) ATASE, Kls. 3955, D. 49, F. 4-6.

ti⁽⁵⁶⁾. Bundan başka taraflardan biri Erzincan'da imzalanacak mukâvele maddelerini, değiştirmek teklifi hakkına da sahip olacaktır⁽⁵⁷⁾.

Sonuçta uzun boylu görüşmelere lüzum kalmadan, 18 Aralık 1917'de saat 3.⁰⁰'de Kafkas cephesine ait mütâreke imzalanmıştı⁽⁵⁸⁾. Mütârekenin imzası ile birlikte, Kafkas Cephesindeki Osmanlı-Rus orduları arasındaki askerî harekât durdurulmuş⁽⁵⁹⁾ ve iki ordu arasında mütârekenin imzalandığı tarihteki durumu gözönüne alınarak bir sınır hattı çizilmişti⁽⁶⁰⁾. Anlaşmaya göre askerlerin stratejik olarak yeniden yerleştirilmelerine izin verilmeyecek ve Türk ordusunun hiç bir bölümü Kafkasya'dan Mezopotamya'ya transfer edilemeyecekti⁽⁶¹⁾.

Ayrıca Avrupa cephesinde imzalanan mütârekenin bütün maddelerinin, Kafkas cephesinde de geçerli olacağı mütâreke metninde hükme bağlanmıştı⁽⁶²⁾. Böylece mütârekenin imzası münasebetiyle Türk ve Rus yetkili makamları Anadolu'da ilk defa temasa gelmişlerdi.

Depremde yıkılan eski Erzincan şehrinin, IV. Ordu daha sonra III. Ordu Karargâhı olan binada imzalanmış⁽⁶³⁾ olan Erzincan Mütârekesi'nin maddeleri şöyledir⁽⁶⁴⁾:

Madde 1- Bu mukavelenâme hükümleri, 18 Aralık 1917 öğlen saat 1.00'den itibaren kesin imzalanmasına kadar her iki taraf için ge-

(56) ATASE, Kls. 2921, D. 159-510, F. 1-13.

(57) ATASE, Kls. 524, D. 706-2044, F. 6-4.

(58) ATASE, Kls. 3913, D.-, F. 51-1; Kls. 152, D. 376-681, F. 9-1; Dokumentü i Materiali po Vneşney..., Belge No. 44, s. 68; Hovannisian, Armenia on The Road..., s. 109; Afanasyan, L'armenia L'azerbaidjan..., s. 34; Manveljchjili, Histoire de Georgie..., s. 420; Kazemzadeh, The Struggle for Transcaucasia, s. 82; A.B. Kadişev, Interventsiya i Gradanskaya Voyna v Zakavkazye, Moskova, 1960, s. 41. (Enver Paşa, Mütârekenin fazla bir fiili değeri olmadığını, çünkü ataşen zaten önceden kesilmiş olduğunu, mütârekeye imza koyan Rus kumandan ve subaylarının orduları üstünde nüfuz ve otoritelerinin zayıf olduğunu söylemişti. (Aydemir, Makedonya'dan Orta..., C. III, s. 352).

(59) ATASE, Kls. 3913, D.-, F. 56; Kazemzadeh, The Struggle for Transcaucasia, s. 82.

(60) Mütâreke ile her iki taraf kuvvetleri arasında tarafsız bir saha bırakılmak üzere sınır çizgisi tespit edilmişti. Buna göre; Deniz kuvvetleri sahile altı mil den fazla yaklaşmayacak, Karadeniz kıyısından başlayarak Munzur Dağına kadar her iki taraf siperleri mütâreke hattını oluşturacaktı. Munzur Dağından sonra Türk hattı; Mercan Dağları, Karacakale, Zağki, Erik Dağı, Sağnis-Oğnut, Şerafettin Dağları, Buğlan Gediği, Soluk Köprüsü, Murat Nehri Üzerinde Kertakom-Azakpur-Mişagsin-Bitlis kuzeyindeki 5. Tümen siperleri- Van Gölü güneyi Erik Dere-Munzur Dağından sonra Rus hattı; Kırhadah Dağı Akbaba-Kösmer dağı, Şeytan dağları-Çoriş Dağı-Bahçe-Izrak-Muhacirköy-Belicen (Dokumentü i Materiali po Vneşney..., Belge No: 44, s. 68; Kazemzadeh- The Struggle for Transcaucasia, s. 82).

(61) Kadişev, Interventsiya i Grajdonskaya Voyna..., s. 41; Kazemzadeh, The Struggle for Transcaucasia, b. 82.

(62) ATASE, Kls. 524, D. 706-2044, F. 13-2.

(63) I. Dünya Harbinde Erzincan ve Dolaylarında Cereyan Türk-Rus Muharebeleri, İstanbul, 1982, s. 23.

(64) Mütârekenin metni sadeleştirilerek verilmiştir.

çerli olacaktır. Taraflardan biri bu mütarekeyi feshetmek lüzumu görürse, harbe tekrar beşlemeden ondört gün önce durumdan karşı tarafı haberdar etmeye mecburdur.

Madde 2- Bu mukavelenin hükümleri geçerli olduğu andan itibaren, her iki taraf bütün Osmanlı-Kafkas cephesinde harp hareketlerini durduracaktır. Her iki taraf değil yalnız karşı taraf birliği üzerinde hatta kendi hattı faslının on verst gerisinden geçen hat ile sınırlanan bölge dahilinde bile hiçbir hava harekâtı yapılmayacaktır.

Madde 3- Hatt-ı fasıllar bu mukavelenâmeye bağlı bir ilavede tamamen gösterilmiş bir krokide de işaret edilmiştir. Müstakil 7. Kafkas Kolordusu ile, 1. Kafkas Müstakil Süvari Kolordusu bölgesinde ve Kafkas Osmanlı Ordusu cephesindeki hattı fasıllar bu kolordular ile Osmanlı askerî kuvvetleri arasında tarafların katılması ile oluşturulacak komisyonlar muvafakatle tespit edilecektir.

Madde 4- Bu mukavelenâmenin imzalanmasından itibaren, her iki taraf askerî harekâta bulunmayacak, birlikler değiştirilmeyecek, tabii durumlar hariç askerî nakliyat yapılmayacaktır. Bu maddeye aykırı harekâta bulunanlar harb harekâtlarını tekrar başlatma alâmeti olarak sınıflandırılacaklardır. Yalnızca 15 Aralık akşam saat 6.⁰⁰'dan sonra verilen emirler yerine getirilecek ve bu saatten sonra bu maksatla verilen emirler geri alınacaktır.

Madde 5- Her iki taraf için tespit edilen hatt-ı fasıllar dahilinde, her iki taraf birlik değiştirme veya iskan yapma hususlarında serbest hareketlerini koruyacaklar. Şu şartla ki; cephenin firka muntakaları mütareke imza zamanında kuvvetlerini çoğaltmasınlar.

Madde 6- Bu mukavele hükmünü koruduğu müddetçe taraflardan hiçbiri, gelecekte saldırı için hiçbir hazırlıkta bulunmayacaklarına söz verirler. Ancak mevcut İnşaat-ı ahkâmiyenin geçmiş halinin korunması için çalışması uygundur. Tüfenk ve makineli tüfenk atış talimleri asıl hattın beş verst gerisinde ve top atış talimleri, hattın onbeş verst gerisinde yapılacaktır. Bu atış talimlerinden her iki taraf, önceden birbirlerini haberdâr edecektir.

Madde 7- İmzalayan taraflardan hiçbiri, sınırın ilerisine emniyet ve keşif bölükleri göndermeyeceklerdir.

Madde 8- Bu mukavelenin hükümleri geçerli olduğu müddetçe tarafların hattı fasılları ile sınırlanan tarafsız bölgeye gerek askerî ve gerek yerli halkın geçişi men'edilecektir. Tarafsız bölgeye gelen asker ve asker çağında bütün erkekler harp esiri sayılacaktır. Ancak müracaat ettikleri için, yine aynı sebeple tarafsız bölgeye geçmelerine tarafların izin vermesiyle müsaade edilecektir.

Madde 9- Mukavelenâmenin hükümleri uygulanırken, meydana gelebilecek herhangi bir kötü durum, iki tarafın görevlendireceği delegeler tarafından halledilecektir. Her bir olayın halli için herşeyden önce, usûl gereği birleşecek görüşme memurları vasıtasıyla tarafların delegelerinin toplanacakları zaman ve mekân kararlaştırılacaktır. Ordular karargâhları arasında haberleşme gereği duyulursa görüşme memurları Refahiye Erzincan yolu üzerine gönderileceklerdir.

Madde 10- Tarafsız bölge dahilinde sükûneti bozacak olayın cinayet ve ihtilâl hadiseleri, tarafların uygun görmesiyle ve tayin edilecek delegeler tarafından halledilecektir. Tarafların suçluları talep halinde derhal geri verilecektir.

Madde 11- Osmanlı komando heyeti, Kürtleri bu mukavelenâme hükümlerine harfiyyen uymaya mecbur etmek için çalışmaya söz verir, Kürtler tarafından Rus hattı faslının üst tarafındaki toprak dahilinde fiili tecavüz hareketi yapılırsa, Rus askerleri Rus Hatt-ı faslını geçmemek üzere, bunları hiçbir hükümet emri tanımayan eşkiya gibi farz ederek gerekli muameleyi yapacaklardır.

Madde 12- Mütâreke imzalayan taraflardan biri, bu mukavelenâmenin herhangi bir maddesini değiştirme veya yeniden ilâve hususunda teklif hakkına sahiptir. Rus Cumhuriyetinin Avrupa cephesinde merkezi devletler ile imzalayacağı genel mütârekenin bütün maddeleri Kafkas cephesi için de geçerli olacaktır.

Madde 13- Karadenizde tarafların savaş filoları arasında mütâreke imzalanmaktadır. Mütârekenin denizlere ait maddelerinin diğer ayrıntıları filoların toplanacak olan özel komisyonları tarafından düzenlenecektir. Tarafların deniz, kara ve hava kuvvetleri karşı taraf sahillerine on versten daha yakın hareket etmesi ve her ne şekilde olursu olsun taarruzda bulunması yasaktır.

Madde 14- Bu mukavelenâme Türkçe ve Rusça ikişer nüsha hazırlanarak tarafların delegeleri tarafından imzalanıp, imza eden tarafların delegelerine birer nüsha verilmiştir⁽⁶⁵⁾.

Fakat mütârekenin maddeleri, Vehip Paşa'nın pek hoşuna gitmemişti. Ona göre; mütârekenin 1. Maddesindeki tayin edilen zaman uygun olmakla birlikte, 2. maddeye, işgal altındaki bölgede, Ermeniler tarafından yapılan mezalimin tahliye esnasında yapılmasından ve Erzincan

(65) ATASE, Kıs. 4813, D. 260, F. 52-1, 52-2; Kıs. 2921, D. 511, F. 1-10, 1-11, 1-12. Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, I, Moskova, 1957-1962, Belge No: 30, s. 53, 54, 55, 56; Document No: 44, Hovannisian, Armenia on the Road..., s. 110; Kadişev, Interventsiya i Grajdonskaya Voyna..., s. 41; Kazemzadeh, The Struggle for Transcaucasia, s. 82.

can mütârekesi tarihinden itibaren bölgede aynı mezâlimin yapılmasının uygun olmayacağı ve bundan dolayı bölgede yapılacak olan herhangi bir mezâlimden Rusya'nın mesul tutulması kaydının ilave edilmesinin uygun olacağını düşünmüştü.

Hatta 4.5.6.7. maddeleri uygun görmekte birlikte, işgal altındaki toprakların sırf tahliyesine ait olmak üzere teklif edilecek başka bir madde- nin gereksiz olduğunu ifade etmişti⁽⁶⁶⁾.

Enver Paşa ise bu konuda Vehip Paşa'ya hak vermiş ve onun teklifi- ni uygun bulduğu, bu değişikliğin daha fazla vakit geçirilmeden biran önce yapılmasını bilhassa, Ermeni mezâliminin men edileceğine dair mütârekenâmeye kayıt ilavesinin siyasi açıdan en kısa zamanda teklif edilmesinin uygun olacağını düşünmüştü⁽⁶⁷⁾.

Diğer yandan mütârekenin, Kafkas cephesine ait olmasına rağmen, 3. maddesinde VI. Ordu ile karşısındaki Rus kumandanlarının yalnız hattı fasılların tayini ile yetinileceğinin kaydedilmesine ve İran'daki Rus ku- mandanlarının General Perjevaeski emrinde bulunmalarına rağmen İran'ın her iki tarafça tahliyesi kaydının Perjevaeski tarafından taahhüd edilmesinin gerekli olacağını düşünüyordu⁽⁶⁸⁾.

Böylece Enver Paşa, bütün planlarını ve değiştirilmesi gereken mad- deleri, Rus delegelerine biran önce teklif etmeye karar vermiş ve madde- lerin resmen kabulünden beş gün sonra bu teklifini yapmıştı. Teklif ettiği maddeler şöyledir:

"1- 11. Maddede Kürtlere karşı taahhüdümüze karşılık Rus kuman- danlığı da, işgal edilmiş topraklardaki Ermenilerin Müslümanlara yaptık- ları mezâlimin men edileceğini taahhüd etmelidir.

2- 4. Maddede başka cephelere birlik sevk etmemek hususunda Irak ve Suriye cepheleri mevzubahis olmasına rağmen, Rus birliklerinin dahi Irak'ta İngiliz ve Doğuda Alman cephesine birlik sevk edemeyeceklerini taahhüd etmelidirler"⁽⁶⁹⁾.

Fakat Enver Paşa'nın bu teklifleri, sadece kağıt üzerinde kalmış, uy- gulamaya konmamıştı. Çünkü, General Perjevaeski, daha mütâreke gö- rüşmeleri başlamadan önce Mezopotamya'daki İngiliz kumandanlığına bu hususta söz vermişti. Türkler mütâreke imsaladığı anda, Türk birlikle- rinin İngilizlere karşı takviye edilmeyeceğini İngilizlere karşı önceden ga- ranti altına alan General Perjevaeski, mütâreke anında dahi müttelikleri-

(66) ATASE, Kls. 524, D. 706-2044, F. 32.

(67) ATASE, Kls. 340, D. 406-1366, F. 1-33.

(68) ATASE, Kls. 340, D. 406-1366, F. 1-33.

(69) ATASE, Kls. 340, D. 406-1366, F. 1-24.

nin faydasına hizmet etmekten geri kalmamıştı. Eğer Enver Paşa'nın teklif ettiği bu maddeler kabul edilseydi, Kafkas Cephesi harekâtı çok farklı bir şekilde savaşız olarak sona erebilirdi.

Mütârekenin imzasından sonra, III. ve II. Ordular ile Rus ordusu arasında mütâreke hattı, mütâreke mukavelenâmesine ek bir metin halinde hazırlanmış olup şöyle idi:

Madde 1- Karadeniz sahilinden Dersim-Krandah Dağı ve Pohtur Dağı'na kadar olan bölgede her iki taraf için en ileri siper hattından geçen hatt-ı fasıl geçerli sayılmıştır.

Madde 2- Cephenin diğer kısmında ise hatt-ı fasıl aşağıda belirtilen hatlardan geçecektir.

a- Osmanlı Hatt-ı Faslı: Pohtur Dağı'ndan itibaren Katırtepe-Mercan Dağları (3449)- Karacakale (3200)- Murdakan ve Pulur'un 8 km güneybatısında Kopuzlu- Yukarı Kapir- Ferhad'ın 5 km güney doğusunda Mustafa Bey Konağı-Çaldağının 2 km güneyinde Çomak Zağki (Kiği'nin 6 km kuzeybatısında) Erik dağı (2300)- Sağnis Oğnut- Şerafetin Dağları (2350) (Bayındır tepesi'nin 6 km güneyinde) Aşağı Kırvana Buğlan Gediği (Yukarı Kırvana'dan 5 km güneyinde) Fol (Ziyaret Köyü'nün 4 km güneyinde) Sulak Köprüsü (köprüünün güney başı dahil) Murat Çayı'nı takip eden hat ve buradan Kertakom-Azakupur (Nurgah Köyü'nün 4 km güney batısında)- Mişağsin ve buradan itibaren en ileri siperleri tâkiben Van gölü'ne kadar uzayan hat ve bundan sonra Ardıç deresine kadar Van Gölü'nün güney sahili Ardıç Deresi (Akdamar körfezinin 8 km güneyinde) Arıkom (Şatak'ın 8 km kuzey batısında) 2400 rakımlı dağ (İsfan Köyü'nün 4 km doğusunda) istikameti.

b- Rus Hatt-ı Faslı: Krandah Dağı'ndan itibaren Akbabâ dağı-Sepilus Dağı-Aktaş-Kösmer Dağı (2460) Şeytan dağları silsilesi, Çariş Dağı-Ağca-Soluk köprüsü'nün kuzey başı-İzrak (Tefitik Köyü'nün 7 km güney batısında) Muhacir Köyü (Nuryatak Köyü'nün 2 km güney batısında) borya mevzisinin sağ tarafı ve buradan Van Gölü'ne kadar adı geçen mevzinin en ileri siper hattı ve Van Gölü'nün güney sahili kuzeyinde ve 5 km mesafede sahile mevzi olarak geçen ve Akdamar Adası'na kadar uzayan hat (Akdamar Adası dahil) Tepekanis Deresi mansıbı- 2800 rakımlı tepe (Kömerak Köyü'nün 2 km kuzey batısında) Sarıdağ 3150 Mervana'ya kadar ve ondan ötesi de 7. Kafkas müstakil kolordusunun oluşturacağı komisyonun tespit ettiği sınır hattı geçerli olacaktır.

Bu noktalar arasında geçen hatt-ı fasıllar Hatt-ı taksim mahiyeti takib edecektir. Hatta taksim belirsiz yerlerde hatt-ı müstakim olarak kabul edilecektir. Kafkas ordusu ile 7. Kafkas müstakil Kafkas kolordusunun hattı fasıllarının tarafları arası ile karşılık Osmanlı orduları hattı fasılları arası tespit edilmiş hat olarak kabul edilecektir.

Bütün bu noktalar, tarafların işgali altında sayılacaktır. İki tarafı İran-Soluk Köprüsü dışarıda tutulacaktır. Bu noktalar 1/200.000 oranındaki bir haritada belirtilmiştir. Bu hususların tatbikinde meydana gelebilecek herhangi bir anlaşmazlık haritalara başvurulmak şekliyle halledilecektir⁽⁷⁰⁾.

Hatt-ı fasıllar tespit edildikten sonra, gerek mütâreke şartları gerekse hatt-ı fasıllar birliklere bildirilmisti. Mütâreke şartlarının birliklere bildirilmesi ile keşif birliklerinin ileri sürülmelerine imkân kalmadığı ve esasen tespit edilen ayırıcı hattın yaz mevsiminde dahi keşif elemanlarının gidebileceği en ileri hat olduğu III. Ordu Kumandanı tarafından Başkumandanlık vekâletine bildirilmiştir⁽⁷¹⁾.

Daha sonra mütâreke mukavelesine ek bir metin hazırlanarak, mütâreke metnine ilave edilmiştir. Ek metnin maddeleri şöyledir;

Madde 1- Mütârekenin 8. maddesinde, tarafsız bölgeye geçen asker çağında bütün erkeklerin harp esiri olacakları kaydedilmiş ise de delegelerimizin ifadesine göre bütün Rus ordusunda zapt ve rapt askeri ve üssüne karşı askerinin itaati kalmamış olduğundan, Rus subaylarının Rus askerini bu madde hükümlerine uymaya mecbur ettiremeyecekleri anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, Rus askerinin gerek yalnız gerekse cemiyetle bu bölgeye ulaşmaları ve görüşme yaparak sınırimıza yaklaşmaları ihtimali olduğundan, bunlara karşı hattı faslının iki tarafına alınmamak şartıyla müdahale edilmemesi, görüşme teklifinde bulunanlara kapı karakolumuza müracaat etmelerinin subaylar vasıtasıyla bildirilmesi uygun ve gerekli görülmüştür.

Ancak 21 Aralık'ta emredildiği şekilde Ruslarla görüşmek için gerek ayrı gerekse toplu olarak askerimizin gitmelerine ve temaslarına kesinlikle engel olunması ve bir görev ile görüşmeye lüzum görülürse bununla daima seçilmiş subaylar vasıtasıyla, kapu bölgelerinden yapılmasının temin edilmesi uygundur.

Madde 2- Mütârekenâmenin hatt-ı fasıllara ait olan ilavesinde yazılı en ileri siperler hattından kasd edilen, furka kollarının en ilerisindeki siperler hattıdır.

Madde 3- Mütârekenâmenin 11. maddesinin 2. cümlesi başlangıcında yazılmış olan "üst tarafındaki arazi" yerine "Rus hatt-ı faslının iç tarafındaki" araziye yazmak suretiyle değiştirilecektir⁽⁷²⁾.

(70) ATASE, Kıs. 2921, D. 511, F. 1-13; Dokümanı i Materialı po Vneşney Belge No: 44, s. 68; Dokümanı Vneşney Politiki sssr Belge no: 31, s. 55- 56, 57; I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C. II, Ks. 2, s. 305\$ belen , 1. Cihan Harbinde Türk Harbi..., C. IV, s. 205; Erzincan ve Dolaylarında..., s. 23.

(71) I. Dünya Harbinde Türk Harbi..., C. II, Ks., s. 305.

(72) ATASE, Kıs. 4813, D. 260, F. 48.

Böylece bu şekilde hazırlanan mütareke emri 19 Aralık 1917'de cep-hedeki bütün ordu kumandanlarına bildirilmiş⁽⁷³⁾ ve fırkaların kendi cep-helerinde ve bölgeleri dahilinde bu mukavelenâme ve ilavenin hükümlerine harfiyyen uyulması ve bu konuda hiç kimsenin kesinlikle itiraz etmesine izin verilmemesi rica edilmişti⁽⁷⁴⁾. Daha sonra mütâreke madde-leri özet şekilde açıklanarak, uyulması gereken bütün kurallar tek tek ve-rilmek suretiyle fırkalar uyarılmıştı.

İmzalanan mütâreke, aslında bir bırakışmadan çok bir ateşkes antlaş-masıydı. Amaç iki ordunun da aşamayacağı bir çizgiyi saptamaktı. Böyle-ce tüm meseleler ertelenmiş oluyordu. Meselelerin düğümlendiği yer ise petrolü, hammaddeleri, stratejik durumu ve iç içe yaşayan çeşitli halkları ile Kafkasya bölgesiydi⁽⁷⁵⁾.

Sonuçta, ondört maddelik mütâreke metni ile Kafkas cephesindeki Osmanlı-Rus orduları arasında muharebeye son verilmişti⁽⁷⁶⁾. Daha sonra Osmanlı Devleti çok zayıf vermiş birliklerini takviye etmek ve Kafkas-larda ilerlemeye hazırlanmak yönünde mütârekeden faydalanma fırsatını bulmuştu⁽⁷⁷⁾. Mütâreke ile birlikte, Ruslar silahlarını bırakacak işgal ettik-leri bölgeleri terketmeye başlayacaklardı⁽⁷⁸⁾. Mütâreke imzalandıktan sonra, hükümleri kesin barış anlaşması imzalanıncaya kadar geçerli ola-caktı⁽⁷⁹⁾.

Diğer yandan mütâreke, millî güçlerini toparlamak için bu fırsattan faydalanmayı düşünen Zakafkasya Komiserliği tarafından da memnuni-yetle karşılanmıştı⁽⁸⁰⁾. Mütârekeden sonra tespit edilen hat ile birlikte, 29 Ekim 1914 tarihinde başlayan Türk-Rus savaşı da bu suretle üç yıl elli gün sonra fiilen bitmiş oluyordu.

(73) Kazım Karabemir, Bolşevik Ordusunun Çekilmesinden Sonra Osmanlı Ordusunun İleri Harekâtı, Erzurum, 1335, s. 1.

(74) ATASE, Kls. 3913, D.-, F. 56-3, 56-2; ATASE, Kls. 4813, D. 260, F. 52-2; Kazem-zadeh, The Struggle for Transcaucasia, s. 82.

(75) Stefanos Yerasimos, Türk Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminde Milli Mücadele'ye, İstanbul, 1979, s. 13.

(76) ATASE, Kls. 3913, D.-, F. 56; Kazemzadeh, The Struggle for Transcaucasia, s. 82.

(77) Afanasyan, L'armenie L'azerbeidjan..., s. 34, (Mütârekenin vermiş olduğu imkânden faydalanılarak, cephede askerlerin sağlığının korunması için, yerleşme durumu hakkında III. ordu kumandanlığından şu emir verilmişti; "Mütârekenin ver-diği durgunluktan faydalanılarak, askerinin ve hayvanların korunmaları bakımından yüksek ve soğuk yerlerdeki birlikler küçültülecek ve bunlar sık sık değiştirilecektir. Muharebe nedeniyle tabiiyece uygun olmayan yerlerde kalmış bulunan birliklerin, daha elverişli yerlere alınmaları düşünülmektedir. Mütâreke şartları gözönüne alınarak yukarıdaki düşüncelere göre yapılması gereken düşüncelerin acele bildiril-mesi" (I. Dünya Harbinde Türk Harbi..., C. II, Ks. 2, s. 305).

(78) Hans Rohde, Asya İçin Mücadele, I. Kitap, Şark Meselesi, Çeviren: Binbaşı Nihat, İstanbul, 1932, s. 93.

(79) Kazemzadeh, The Struggle for Transcaucasia, s. 82.,

(80) Afanasyan, L'armenie L'azerbeidjan..., s. 34.

Mütâreke imzalandıktan sonra, hatt-ı fasıllar tespit edilmeden önce, ileriye keşif kolları gönderilerek, mümkün olduğu kadar, ordu cephesinin ileri alınması ve herhangi bir çatışmaya meydan bırakmadan düşman askerinin bulunmadığı yerlerin işgal edilmesi başkumandanlık tarafından istenilmişti⁽⁸¹⁾. Bununla tespit edilen hattın biraz daha geniş tutulması hedef alınmıştı.

Mütârekenin imzalanmasından sonra Rus birliklerinde mevcut olan düzensizlik iyice artmış, orduda disiplin diye birşey kalmamış ve askerler subaylarına karşı isyana başlamışlardı⁽⁸²⁾. Mütâreke hükümleri gereğince, işgal ettikleri topraklarımızı terketmeleri gerekiyordu. Fakat geri çekilme esnasında birtakım anlaşmazlıkların çıkmasından, beklenmeyen olayların meydana gelmesinden korkuluyordu. Bütün bu ihtimalleri gözönünde bulunduran Başkumandanlık, yetkili kumandanların bu hususta uyarılmasını dikkate almış ve bu konuda genel bir bildiri yayınlanmıştı. Bildiri ile; çekilme esnasında Türk askerinin davranış şekli ve III. Ordu kumandanlığının yapacağı işlemler, boşaltılacak olan toprakların idare tarzı ve bu konuda alınacak önlemler belli esaslar dairesinde tespit edilmişti. Bildirinin maddeleri şöyledir;

Madde 1- Yavaş yavaş tabii durum kuruluncaya kadar işgal edilecek toprakların idaresinin makamlar ve askerî memurlar tarafından idare ve bu topraklarda yerleştirilecek askerî kuvvetlerin, idarî taksimi ve idarî düzeni ve asayiş hususları dikkate alınmak suretiyle taksim ve dağıtımı gereklidir. III. Ordu bölgesinde bulunan bütün işgal edilmiş bölgenin mülkî, mahallî ve adlî memurları görevlerine gönderilecekse de, kumandanlığın mülkî hususlarda başkanlık görevini görmek üzere yetkili büyük idare memurunun acilen tayin ve gönderilmesi lazımdır.

Madde 2- İşgal edilecek topraklarda asayiş düzeninin temini için, acilen bir jandarma teşkilâtı yapmak ve bunun için de depo birliklerinin talim heyetlerinden, karargâhlar muhafız askerlerinden fırkaların hücum birliklerinden, alay taburlarından ve ordu hizmetinde bulunan bütün jandarma subay ve askerlerinden istifade etmek gereklidir. Vilâyet-i müstevliye polislerinden olup, III. Ordu bölgesine ait vilayetler ve sancaklarda istihdam edilmiş bulunanlar derhal bölgelerine iade edilmekle beraber İstanbul'dan yeterli miktarda polis getirilmesine ihtiyaç vardır.

Madde 3- İşgal edilecek bölgenin, yiyecek bakımından büyük bir sıkıntı içinde bulunduğu muhakkaktır. Üçüncü iase bölgesinde depo edilmiş erzağın ileriye nakledilmesi hemen imkân haricinde olduğundan deniz yoluyla adı geçen bölgeye büyük miktarda erzak gönderilmesi suretiyle yardımda bulunulması ve bu husus için gereken tertibatın iase umum

(81) Atase, Kls. 340, D. 406-1366, F. 1-20; I. Dünya Harbinde Türk Harbi..., C. II, Ks. 2, s. 305.

(82) I. Dünya Harbinde Türk Harbi..., C. II, Ks. 2, s. 305.

müdürlüğünce acilen alınması lazımdır. Bu toprakların istilâsıyla beraber, derhal işe-i umûmîye teşkilâtına katılma mecburiyeti ortaya çıkacaktır.

Madde 4- Mültecilerin yollarda sefalet içinde harab olmamaları için kışın memleketlerine dönmelerine müsaade edilmesi.

Madde 5- Sıhhi, mülki ve tıbbi vasıtalar askeriye tarafından üstlenilecek ve malzemeye azami şekilde dikkat edilmek suretiyle idari sıhhi teşkilat yapılacak ve memleketlerine dönenler yollarda muayene, temizlik ve aşıya tabi tutularak bölgeye bulaşıcı hastalık yayılmamasına dikkat edilecektir.

Madde 6- Adli teşkilât yerli yerine geçinceye kadar nizami mahkemelere ait olan hususların da divan-ı harplere gönderilmesi mecburidir.

Madde 7- İşgal edilen bölgelerde bulunan ve nakli güç olan tren rayı, malzemesi temine ve hastane malzemesi gibi eşyanın müsaba suretiyle elde edilmesi lazım ve mümkün telakki edilmiştir. Bu husus için gereken paranın da ihtiyaç anında gönderilmesi gerekecektir.

Madde 8- Bütün bu hususlar, acil bir şekilde uygulanarak ve memleketin düzeninin kurulmasına kadar takip edilmesi gerekecektir⁽⁸³⁾.

Alınan bütün bu tedbirlere rağmen, aslında mütârekenin siyasi bir önemi yoktur. Çünkü Aralık 1917'de zaten Rus orduları tam bir çözümlü halinde geriye çekilmeye başlamıştı bile. Mütâreke sadece onların rahatça geri çekilmelerini sağlamaktan başka bir işe yaramamıştı. Rus ordusu bu çözümlü anından önce cephede sayıca Türk ordusundan çok üstün olduğundan, Türk ordusu taarruz edecek durumda da değildi. Fakat Aralık'tan itibaren Rus ordusu çözülmeye başlayınca taarruz yapacak hale gelmişti⁽⁸⁴⁾. Böylece, ileri de yapılacak olan Erzincan ileri harekâtının temelleri de bu şekilde atılmış oluyordu.

VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa ise, Rus delegelerinin bu mütâreke ile, Kafkasya'yı bize müstakil devlet olarak tanıtmak istediklerini ve Rusların kendilerini zayıf gördükleri Avrupa cephezinde mütâreke imzalandıktan sonra kendilerini kuvvetli zannettikleri Kafkas cephesinde ayrıca menfaat takip ettiklerini ve oluşturmayı düşündükleri Müstakil Kafkas Hükümeti'ne Azerbaycan ve Anadolu'nun bir kısmını da ilave etmek istediklerini ileri sürmüştü⁽⁸⁵⁾. Aslında mütâreke diğer ordu kumandanları ve halk tarafından da çok farklı şekilde değerlendirilmesine rağmen yine de savaşı fiilen sona erdirdiği için genelde olumlu karşılanmıştı. Hatta mütâreke imzalandıktan sonra gazete ve dergilerde yerli ve yabancı ba-

(83) ATASE, Kıs. 2293, D. 16-A, F. 3-3.

(84) Erzincan ve Dolaylarında..., s. 23.

(85) ATASE, Kıs. 524, D. 706-2044, F. 20.

sında pek çok yazılar yazılmış ve yorumlar yapılmıştı. Türk camiasında mütârekeyi olumlu karşılamayan kişi olmasa da İngiliz ve Fransızlar açısından aynı şeyi söylemek mümkün olmamıştı.

21 Aralık 1917 tarihli Sabah Gazetesi'nde çıkan bir yazıda, olay şu şekilde değerlendirilmişti: "Petersburg'da Ahali Komiserleri Meclis namına Lenin ve Troçki İttifak Devletlerine mütâreke teklifini ilk açıkladığı zaman biz bu teklifin şark alemini münferid bir sulhe isal edeceği mütâlâsında bulunmuştuk... Şark cephesinde harp oyunu için kafi derecede heves kalmamış olduğuna bakarak mütârekeyi sulhten ayıran mesafenin uzak olmadığı iddiasında bulunmuştuk.

"Fakat dava tarihinden itibaren, düşman memleketlerinde gerek matbuat vasıtasıyla olsun gerek ricâl-i hükümet ağzıyla olsun bunun aksine bir yol açılmıştı. Bunlardan bir kısmı Petersburg'da hala entrikalarla bir iş görebileceğine kanaat getirerek diğer bir kısmı da aldığı emir ve telkine ittiba ederek Rusları mütâreke fikrinden vazgeçireceklerine inanmışlardı. Ne için itiraf etmemeli bu ihtimale inananlar bizde de vardı.

"Fakat bugün, o şüpheler tamamen ortadan kalktı. Böylece iki tarafın şeref ve haysiyeti ile mütenâsib olarak akd edilen mütâreke şartları anlaşıldıktan sonra da istikbal için her türlü şartları emniyete sahip bir sulh yapmak imkanı kolaylaşmış olduğunada kanaatimiz arttı. Bundan ne kadar memnun istek düşman memleketinde vaziyetin buna yakın sирette his ve takdir edildiğini görmekle de o derece memnun oluyoruz"⁽⁸⁶⁾.

Kısaca Türk matbuatı, olayı sevindirici bir durum olarak karşılamışlar ve defalarca yazdıkları yazılarla bu memnuniyetlerini dile getirmişlerdi. 30 Aralık 1917 tarihli Tasvîr-i Efkâr'da yayınlanan bir yazıda da yine bu husus dile getirilmişti. Yazıda dört seneden beri devam eden harbin, nihayet sona erdiği ve insaniyet noktasından çok önemli bir mütârekenin gerçekleştirildiği belirtilmişti⁽⁸⁷⁾.

Hariciye vekilimiz Nesimî Bey ise olayı, son derece güzel ve başarıyla gerçekleştirilmiş bir sulh olarak değerlendirmiş⁽⁸⁸⁾ ve onun bu fikri Halil Bey tarafından Meclis-i Mebusan'da yapılan konuşmasıyla desteklenmişti⁽⁸⁹⁾.

Meclisteki yetkililerin de mütârekeyi olumlu karşıladıklarını bildirmeleri, Türk kamuoyunda daha da sevindirici bir olay olarak yorumlamıştı. Şevket Süreyya Aydemir ise mütârekeye ait anılarını şu şekilde anlatmıştır; "Bizler Rusya'da olanları duyuyor, okuyor, ama bunlardan pek bir

(86) Sabah, 21 Aralık 1917, Numro: 10094.

(87) Tasvir-i Efkâr, 30 Aralık 1917, Numro: 2326.

(88) Sabah, 22 Aralık 1917, Numro: 10095.

(89) Sabah, 21 Aralık 1917, Numro: 10094.

şey anlamıyorduk. Bizim cephemizde de mütâreke haberleri artık yaygındı. Yalnız gününü bildiremiyorlardı. Fakat bir gün ve tesadüfen tam bizim müstakil makineli tüfenk takımının tuttuğu dağ geçidinin önünde, hem de mütâreke tebliğ edilmeden fiilen mütâreke başladı. Karşıdaki tepelerde Rus siperlerinin üstüne fırlayan kalabalık Rus askerleri bir takım bağrıışlarla bize doğru ilerlediler. Arada derin bir sel yatağı ve bizim önümüzde de mayın tarlaları vardı.

“Demek ki artık fiili mütâreke olmuştu. ister istemez onlara karşı çıkmak ve gelenleri evvelâ mayın tarlalarından korumak, sonra da bizim siper ve zeminliklerimize kadar gelmelerini önleyerek tatlı dille karşılamak ve yerlerine göndermek lâzımdı. Öyle de yapıldı. En önde yürüyen iri yarı sakallı bir Rus askerinin elinde, ortasına tuz konulmuş kocaman bir somun vardı. Böyle karşılama, bir sulh ve dostluk geleneği olarak Balkanlarda halâ yaşar. Bu ekmekten bir lokma koparacak sonra tuza banarak ağzına atacaksınız. Bu barış veya anlaşma demektir. Hem bu töreni yerine getirdim, hem de yanımdaki çavuşa aynı şeyi yaptırdım. Bizim cephemizde fiili mütâreke böyle başladı”⁽⁹⁰⁾.

Genel olarak mütâreke, oylumlu karşılanıyordu. Fakat yabancı matbuatta özellikle İngiliz ve Fransızlar tarafından bu şekilde karşılanmadığı da bir gerçektir. Times gazetesinde yayınlanan bir yazı bunu ispatlamaya yetmişti. Gazetede, Rusya'nın benzeri görülmemiş bir ihtilal devri geçirdiği ve henüz sakûn zamanlarından çok uzak olduğu için Lenin ve diğer hükümet erkânları eleştirilerek şu şartlara yer verilmişti: “Rusya zahiren müttefiklerinden ayrılmış değil ise de hakikatte o ittifakın bir kıymeti kalmamıştır. Hükümetin değişmesi bu vaziyeti değiştiremez. Askerleri tekrar harbe sokmak kabil olsa bile mütârekeye hitam-ı harp nazarıyla bakan ordu, cephe de bir gün bile durmadan geri çekilir”⁽⁹¹⁾.

Times Gazetesi'nin ileri sürdüğü bu fikir gerçekten de doğrudu. Çünkü yeni Rusya, eski çarlığı İtilâf Devletleri'ne bağlayan zihniyetlerden ayırmıştı. Rusya artık harp istemiyordu. Çünkü harp teçhizatı ve silah kaynağı tükenmişti. Fakat İngiltere harbe devam etmek fikrinde diretiyordu. Amerika'nın harbe dahil olması onlar için büyük umut kaynağı olmuştu. Amerikan askerlerinin Avrupa'ya gelinceye kadar İngiliz askerinin durumu idare etmesiyle birlikte ilkbaharda harbe devam etmeyi amaçlıyorlardı. Fakat Rusya'nın harbe son verip İtilâf Devletleri'nin aleyhine İttifak Devletleri'ne mütâreke teklifi ve mütarekeyi imzalaması onların bu plânlarını suya düşürmüştü. Her ne kadar resmen müttefiklerinden ayrılmasa da Kafkas cephesinde de mütârekenin son aşamasını gerçekleştirip, Erzincan mütârekesini imzalaması onun bu ilişkisini tamamen sekteye uğratmıştı.

(90) Aydemir, Makedonya'dan Orta..., C. III, s. 351.

(91) Sabah, 21 Aralık 1917, Numro: 10094.

Diğer yandan, Rusya mütarekeyi resmen imzalayarak, sıcak savaşa son vermişti. Fakat bölgedeki siyasi entrikalarını henüz sona erdirememişti. Mütareke ile askerini geri çekeceğini kabul etmişti fakat yerine varis bırakmadan bu geri çekilmeyi yapmayacaktı. Bütün bu plânlarını, mütarekenin resmen imzasından sonra uygulama sahasına koyacaktı. Ocak-Şubat 1918'de cephede gelişen olaylar Rusya'nın madalyonunun öteki yüzünü göstermeye kafi gelecekti.

Şöyle ki, Ruslar mütarekenin hemen akabinde işgal ettikleri toprakları boşaltmaya başlamışlardı. Bu geri çekilme esnasında ellerindeki mevcut silahları Ermeni askerlerine teslim ederek onları da yerlerine varis olarak bırakıyorlardı. Cepheden bu gibi haberlerin alınması Vehip Paşa için büyük bir endişe kaynağı olmuştu. Bütün bu belirsizlikleri ortadan kaldırıp, Rus ordusunun gerçek harekâtı hakkında etraflı bilgi toplayabilmek ve alınan haberlerin doğru olup olmadığını öğrenebilmek için bölgeye casus göndermeyi plânlamıştı. Casuslar vasıtasıyla aldığı bilgiye göre; cephedeki Rus asker ve subaylarının artık harp işleriyle meşguliyetten ziyade sulh işleriyle uğraştıklarını ve kesin sulh için çalıştıklarını diğer yandan Rus askerinin bu fikirde olmasına rağmen Ermeni asıllı olan askerlerin bu fikirde olmadıklarını başka emeller peşinde olduklarını öğrenmişti⁽⁹²⁾.

Fırka mensubu Mülâzim-i Evvel Sami Efendi'nin verdiği ifade Ermenilerin ve Rusların bu konudaki asıl emellerini doğrulamaktaydı. Sami Efendi'nin ifadesinden; Zazalar gediğine kadar olan bölgede Rus askerinin bulunmadığı ve 13. Rus Türkistan Alayının Zazalar ile Erzincan arasındaki köylerde istirahatte buldukları, fırkanın Mamahatun da toplantı yaptıktan sonra Erzurum'a gidecekleri, hatta bu fırkanın Erzincan'da kalmış olan ağırlıkları ve diğer tchizatının 20 gün önce Kafkasya'ya sevk edildiği, Erzincan'daki kolordu karargâhının da geriye doğru harekete hazırlandığı, hatta ağırlıklarının ve hastahane malzemelerinin Erzurum'a önceden gönderildiği, 4. Türkistan fırkasının da tamamen geriye çekildikten sonra Kafkasya cephesinin Ermeniler tarafından teslim alınacağı, hatta Rus ordusundaki Alman askerlerden, müslümanlardan ve bazı ermenilerden bunun talep bile edilmediği, bu yoldan çalışmaların başlatıldığı öğrenilmişti⁽⁹³⁾.

Böylece cephede en son gelişen olaylar Ermeni faaliyetlerine aitti. Ermenilerin bölgedeki çalışmaları hakkında pek çok bilgi alınmaya başlanmıştı. Esasen cephede Ekim'de başlayıp, Kasım'da umûmileşen dağılıp, ortaya yeni bir mesele daha çıkartmıştı. Dağılan ve geri çekilen Rus ordusunun silah ve mühimmatlarını bölgedeki Ermenilere teslim ettikleri en çok alınan haberlendendi. Böylece artık yeni bir hat oluşturulmaya baş-

(92) ATASE, Kls. 2906, D. 154, F. 3. 36.

(93) ATASE, Kls. 3916, D. 11, F. 7.

lanmıştı bile. Rusların boşalttıkları sahalarda Ermeniler müslüman halka karşı saldırı ve toptan öldürmelere başlamışlardı⁽⁹⁴⁾. Bu ise yeni bir mesele-
lenin başlangıcını teşkil etmekteydi. Şöyleki, Rus ihtilâli sonucu Kafkas-
ya'nın Rus olmayan halkı muhtar idareye sahip olmuştu. Gürcistan, Azer-
baycan ve Ermenistan millî birlikleri oluşturulmaya başlanmıştı. Bu arada
Ermeniler Rusların silah ve malzemelerinden faydalanarak üç tümen
kurma hazırlığına girişmişlerdi⁽⁹⁵⁾.

Diğer yandan Ermenilerle Gürcüler, ortak harekete de başlamışlar ve
Kafkasya'da yeniden Ermeni ve Gürcü birlikleri oluşturmak için çalışma-
larını hızlandırmışlardı. oluşturulan bu birlikler birleşerek, arazi-i müstev-
liye dahilindeki birliklere katılmayı planlıyorlardı. Rus birlikleri işgal et-
tikleri toprakları tahliye etmedikleri takdirde bu birlikler bölgeyi ele
geçireceklerdi⁽⁹⁶⁾. Gürcü ve Ermenilerin dışında kalan Azerbaycanlılar ise
Türklerin gelmesini bekliyorlardı⁽⁹⁷⁾. Bütün bu gelişen olaylar bir araya
getirildiğinde, Ermenilerin Kafkas cephesinde kısa zamanda büyük bir fa-
aliyete girişecekleri ve önceden beri hayalleri olan "Büyük Ermenistan"ı
gerçekleştirmeye çalışacakları seziliyordu. Bu amaçlarını gerçekleştirmek
için hem Kafkas dahilinde hem haricinde toplu olarak faaliyetlerine baş-
lamışlar, hatta Gürcüleri de yanlarına almayı başardıkları gibi Rus deste-
ğini de sonuna kadar değerlendirmeye çalışmışlardı.

Sonuç olarak Erzincan Mütârekesi Kafkas cephesinde Türk-Rus
harpine son vermişse de, mütarekeden sonra cephedeki olaylar çok
daha farklı boyutlarda gelişmiş ve Türk-Ermeni mücadelesinin temelle-
rinin atılmasına sebep olmuştur. Mütâreke için kurulan hayaller kısa
zamanda bir kaba dönüşmüştür. İşgal edilen vilayetlerimiz mütâredeki
barış ortamı ile değil de, sıcak savaş sayesinde, yani Türk ileri
harekâtının başarıyla sonuçlandırılmasıyla sonra ancak kurtarılabildiği.
İşte bu şekliyle Erzincan Mütârekesi, Mondros Mütârekesi ile benzerlik
teşkil etmektedir. Her iki mütârekede, barışa hazırlıktan ziyade yeni bir
mücadelenin, hatta ölüm-kalım mücadelesinin başlangıç safhasını oluş-
turmuşlardır.

(94) Dokument i Materiali po Vneşney, Belge no: 44, s. 70; Ermeni meselesi ileride
ayrıca bir bölüm halinde verileceğinden, bu kısımda ayrıntılara girilmemiştir.

(95) Erzincan ve Dolaylarında..., s. 24.

(96) ATASE, Kıs. 152, D. 376-681, F. 8-5.

(97) Erzincan ve Dolaylarında..., s. 24.